

L'ÚLTIMA ETAPA DE L'EDAT DEL BRONZE A L'EMPORDÀ (850-700 A.C.): UNA RELACIÓ DEL GRUP EMPORDANÈS AMB LA POBLACIÓ MAILHACIANA. ESTAT DE LA QÜESTIÓ.

ENRIQUETA PONS i BRUN*

A la darrereria de l'edat del bronze (850-650 a.C.) podem constatar l'existència d'una població organitzada establerta entre el Ter i el Roine. Aquest territori es presenta molt variat: comprèn la plana de l'Empordà, traspasa les muntanyes pirinenques, ocupa les planes del Rosselló i de l'Aude, i travessa rius tan importants com l'Aude i l'Erau fins arribar a la riba dreta del Roine. Aquesta població fou anomenada "cultura mailhaciana" o "grup cultural mailhacià", del nom topònim de Mailhac, un poblet situat vora l'Aude i en el camí antic entre Narbona i Carcassona¹.

Les característiques principals d'aquesta població ens informen d'importants esdeveniments culturals, que s'inicien en aquesta zona del golf del Lleó, una zona d'enllaç comercial entre el Mediterrani i l'Atlàntic. La població establerta ha esdevingut totalment sedentària amb la construcció artificial dels seus hàbitats, la intensificació de l'agricultura i de la ramaderia i l'ús de la incineració per enterrar els morts. S'abandonà ràpidament la vida moguda i inestable i la freqüentació de les coves, i la caça

* Arqueòloga-investigadora C.I.A. de Girona Museu d'arqueologia de Catalunya

¹ Les característiques essencials d'aquesta cultura resten concentrades en nombrosos jaciments de l'Aude, al voltant de Mailhac, i s'escampen en aquest territori esmentat, sobrepassant els Pirineus i establint-se al nord de la plana empordanesa. Serà la diferenciació d'aquest grup cultural català i la seva comparació amb la cultura mailhaciana, el tema principal d'aquesta comunicació.

esdevé una activitat de segon ordre. Tots aquests elements culturals que semblen freqüents o comuns a altres poblacions esdevenen aquí d'ús prioritari i generalitzat. Tant és així, que serà la primera vegada que l'arqueologia ens informa d'una població arrelada en un territori concret, d'una població concentrada que s'organitza i es fixa en el territori i no l'abandona mai més.

El terme qualificatiu "mailhacià" fou identificat per primera vegada per Guilaine (1972), el qual definí aquest grup com format per una evolució "in situ" d'una població anterior, que procedent de terres foranes s'havia instal·lat a les terres baixes pantanoses de la costa mediterrànea del golf del Lleó. En aquest procés, que situa en una fase final de l'edat del bronze, crida l'atenció que hi intervenen molts contactes de procedència mediterrània. Això farà que en l'etapa posterior s'organitzi un focus d'atracció comercial que derivarà en un centre de producció, control i difusió d'objectes, artefactes i conceptes (Pons & Pautreau 1994). El terme "Mailhacià I" serà emprat per sistematitzar un període que es troba encara dins d'edat del bronze (Py 1973 i Col·loqui de Setè 1975) i no dins d'edat del ferro com havien introduït els seus fundadors (Louis & Taffanell 1955, 1958 i 1960).

Més tard, noves investigacions intentaren donar uns límits territorials a aquesta població "mailhacià". (Dedet 1978 en defineix els límits septentrionals; Pons 1984 ho fa pels límits meridionals i Passellac, per l'extrem occidental); altres investigadors assenyalen que les característiques que defineixen aquesta població no són del tot originals i que els seus elements definidors poden trobar-se escampat en un territori més ampli (Pautreau 1979, Gómez 1990 i Janin 1994, inèdit). Malgrat tot, s'acaba admentent amb més o menys força l'existència d'un grup amb trets característics i amb una base de partida relativament homogènia (Py 1993).

Un dels elements culturals que més cridaran l'atenció serà la decoració incisa de traç doble que es trobarà en la ceràmica, decoració que, distribuïda en banda al voltant del vas, representarà motius figuratius i geomètrics amb un estil esquemàtic, estricte i repetitiu, cosa que portarà alguns autors a definir aquesta manifestació artística com l'expressió d'una escriptura incipient autòctona (Pautreau 1985 i Gómez 1990). Però també hi hauran intervingut molts altres factors, com la manera de construir els poblats, d'enterrar els morts, de practicar una economia mixta i complexa, en la que eixirà la ramaderia i en que l'agricultura experimentarà un dels avenços més importants de la seva història i la metal·lúrgia esdevindrà un dels

invents més útils en l'evolució tecnològica de la humanitat.

L'Empordà esdevindrà la zona més meridional del territori ocupat per aquesta població, i serà la distància amb el centre productor la que marcarà algunes variants formals que han fet diferenciar diversos grups regionals dins de la cultura mailhaciana (Janin 1994, inèdit). En el cas que ens pertoca, aquest **grup regional empordanès** es defineix entorn d'un jaciment localitzat a Agullana, Can Bech de Baix, una necròpolis amb característiques mailhacianes però amb trets diferenciadors. Comparant amb la necròpolis d'Agullana, trobem una sèrie de jaciments en cova, hàbitat o necròpolis estesos per l'Empordà (fig. 1).

L'expansió de la cultura mailhaciana a les zones del Rosselló i de l'Empordà va ser identificada per Guilaine 1972 i més tard per Pons 1982 i 1984 (datacions radiocarbòniques del 2880 + 90 BP. a Pontós y 2770 + 60 BP. a Agullana). Les característiques d'aquest grup que s'origina i es desenvolupa en les terres regades pel riu Aude traspassen els Pirineus i de moment només es localitzen, a l'Empordà, a la zona prepirinenca. Fins als anys 80 només es constatava la seva presència en necròpolis, algunes d'elles conegudes de principi de segle, però Palol, 1958 no reconeix la semblança i homogeneïtat de la cultura materials d'aquestes, i les homòlogues del sud de França, però mai no acceptà el nom toponímic de "mailhacià" per definir aquesta expansió cultural a l'Empordà. El fort caràcter i presència de la necròpolis d'Agullana li ho va impedir però tampoc no va tenir èxit la imposició del terme "cultura d'Agullana" a un fenomen social que cada vegada era més clar que se situava i formava part de l'extrem fronterer meridional. Serà Pons 1982 i 1984, influïda per les troballes de Louis & Taffanel (1955, 1958, 1960) al terme de Mailhac, i seguint les tesis de Guilaine 1972, Py 1973 i Dedet & Py 1985, que situa aquestes necròpolis dins l'última etapa de l'edat del bronze (bronze final IIIB // Mailhacià I). És més, d'identificaran jaciments d'hàbitat a l'aire lliure i ocupacions de funcions varies en coves i similars, desconeguts fins llavors. Tampoc no han estat excepcionals les troballes recents que reforcen l'existència d'aquest grup de l'Empordà com diferent de la resta de Catalunya. Aprofitant aquestes pàgines en homenatge al professor Pere de Palol, i amb el coneixement que admetrà amb recansa aquesta tesi, voldria posar en estat de qüestió la presència d'aquest grup que es manifesta a l'Empordà sota diferents tipus de jaciments, que a penes sobrepassen el riu Ter, i amb això assenyalar la possible existència d'una frontera comercial, on les línies divisòries han de

trobar-se molt a prop. També voldria assenyalar que aquesta frontera meridional va desaparèixer en el moment posterior, com demostra la presència d'un altre grup cultural, diferent de l'anterior i ara concentrat exclusivament a l'Empordà, en un període que es col·loca dins de l'edat del ferro. El formen un conjunt de 17 jaciments coneguts fins ara: 5 necròpolis (Els Vilars, Punta del Pi, Can Bech de Baix, Parrallí I, Puig Alt), 4 hàbitats (La Verna, Pontós, Parrallí II i Can n'Isach II) i 8 coves, 5 de funció desconeguda (Els Encantats-Serinyà, Sant Salvador, Cau del Duc, Cau de les Guilles, Els Encantats-el Port de la Selva), 2 coves d'habitació (Les Monges, i Bora Tuna) i 1 d'enterrament (Malvet). La major part dels jaciments mantenen una constant: situació en pendents suaus, vora les valls dels rius i propers a llocs pantanosos i costaners, i a la desembocadura de rius² (fig. 2).

A. LES NECRÒPOLIS D'INCINERACIÓ

Una de les característiques del grup cultural mailhacià és la pràctica i la generalització del ritual funerari de la incineració per enterrar els morts. Les cendres, producte de la cremació del cadàver, eren col·locades dins una urna de ceràmica conjuntament amb estris personals de bronze, fusaïoles o vasets accessoris, que després era coberta per una tapadora també de ceràmica. Aquest conjunt era enterrat generalment en un forat excavat en què cabés el conjunt funerari. En la majoria dels casos de les necròpolis que coneixem s'especifica que al conjunt funerari, un cop era col·locat dins el forat, se li col·locava una gran llosa plana, que podem identificar com un element de senyalització de la tomba. Aquesta era la manera més repetida que trobem en les necròpolis dites mailhacianes, malgrat que en la majoria dels casos aquestes cobertures no es manifesten, ja que com passa a l'Empordà, i a les zones costaneres catalanes, aquestes necròpolis es localitzen quasi sempre en terrenys planers, vora les valls i xarxes fluvials, en terrenys que més tard varen ser utilitzats per a la pràctica intensa de l'agricultura, cosa que va afectar i malmenar la majoria de les parts superficials

² És freqüent la constatació d'aquests llocs atribuint-los noms geogràfics referents a illes, illots, estanys, sobreestany, cap d'estany, badies, ports marítims, *emporiae*...

d'aquestes necròpolis. Aquesta modalitat es donarà a tota la Catalunya costanera, i també en terres costaneres del Rosselló i del Llenguadoc.

La situació geogràfica de l'Empordà, en una zona ístmica pirinenca, provocarà també altres modalitats funeràries, producte dels moviments de poblacions. Mantenint la pràctica de la incineració i, en el nostre cas, la decoració incisa de doble traç en la ceràmica, observarem al Pirineu estructures funeràries més complexes: l'urna cinerària és col·locada dins un espai més o menys gran i limitat per un cercle de pedres col·locades de cantell, espai que ben segur estaria cobert per un monticle de pedretes i terres. Aquestes estructures reben el nom d'estructures d'incineració tumulària, i se'n coneixen a tot el Pirineu fins al País Basc. Ocupen zones altes però de fàcil accés pels camins ramaders. Els orígens d'aquesta modalitat s'han d'anar a buscar a les terrasses de l'Ebre-Cinca-Segre, on apareixen més aviat (bronze-mitjà-final) i que més tard s'escamparan per tot els Pirineus. Als Pirineus orientals es presenten només en l'època mailhaciana (bronze final IIIb: 800-650 a.n.e.) amb una cultura material idèntica a la de les altres necròpolis de l'Empordà, mentre que als Pirineus occidentals perduraran al llarg de tota l'edat del ferro (López & Pons 1995)³ (fig. 3).

Hem localitzat 5 necròpolis d'incineració a l'Empordà, conegudes algunes del segle passat i de principi del s. X. Les necròpolis de Can Bec de Baix-Agullana, Punta del Pi -el Port de la Selva i Parrallí I Empúries estarien dins el grup de tombes en fossa senzilla. La posició geogràfica de les dues primeres en les faldes del prepirineu farà que s'observin variacions complexes en les tombes: molticles petits, enterraments dobles, caixes o cistes tumulàries. Les necròpolis de Vilars-Espolla i Puig Alt-Roses, amb estructures tumulàries, es troben al Prepirineu i en camins aptes per a la transhumància.

1.- NECRÒPOLIS DE TOMBES EN FOSSA SENZILLA:

Jaciment núm. 1: Can Bech de Baix-Agullana. (Alt Empordà).

Tipus: necròpolis d'incineració.

Descripció: necròpolis d'incineració de tombes senzilles i d'altres tombes tumulàries.

³.- El tema de les necròpolis d'incineració a Catalunya està en procés de revisió i a punt de ser publicat. En aquest article s'exposen totes les necròpolis conegudes del bronze final i principis de l'edat del ferro, periodització, estructures, tipus i ritus. Vegeu G. Hernandez, A. Lafuente, J. López, E. Pons i N. Rafel (en premsa).

Està ubicada prop de la vall de la Guilla, afluent del Llobregat i subafluent de la Muga, tocant al Pirineu. Es troba prop de la masia Can Bech de Baix. Fou descoberta l'any 1922 de forma fortuïta i s'hi feren algunes intervencions M. de Palol (1924), Riuró i C. de Palol (1936). L'any 1943 fou objecte d'una excavació sistemàtica dirigida per P. de Palol, el qual va aconseguir un esplèndid inventari de 226 tombes amb la descripció de l'urna i l'aixovar. (Palol 1958). Una altra intervenció l'any 1974 per la Universitat de Barcelona i dirigida per P. de Palol descobrí més de 150 tombes (inèdites). Les tombes que pertanyen al grup mailhacià són de fossa simple majoritàriament, cobertes per lloses planes. A vegades s'han localitzat lloses verticals que limiten el forat, fent caixa. Enterraments dobles en alguns casos. És des de l'any 1927. Vegeu bibliografia principal Palol 1958; Pons 1984, 36; Pons 1986 i Ruiz Zapatero 1985.

Conservació: museu arqueològics de Girona i Barcelona i Agullana.

Jaciment núm. 2: Punta del Pi-el Port de la Selva (Alt Empordà).

Tipus: necròpoli d'incineració.

descripció: necròpolis d'incineració, amb dues classes de tombes: simples amb l'urna cinerària amb tapadora o sense, i les tombes en caixa o forats a terra folrats amb quatre pedres. És prop de la vila de Port de la Selva i d'esquena a la muntanya de Roda, entre la platja de l'Avall i la de Punta del Pi. Avui ocupada per una carretera. La primera notícia fou donada per R. Alfaràs, que la va excavar. Es posaren al descobert 70 tombes d'incineració. La necròpolis fou publicada per Cazurro (1908). Part del material resta perdut, i només es conserven 4 vasos ceràmics en el MAB i que són reestudiats per Pons 1984. És citada des de l'any 1891 per Botet i Sisó. Vegeu bibliografia Pons 1984, 36.

conservació: Museu Arqueològic de Barcelona.

Jaciment núm. 3: Parrallí-I-Escala, l' (Alt Empordà).

Tipus: necròpolis d'incineració.

descripció: necròpolis d'incineració de tombes en fossa simple, del bronze final IIIb. Emplaçat en el mateix lloc que l'hàbitat hi ocupa la vessant de S.O. del turó de les Corts. Almagro hi excavà l'any 1949 i posà al descobert 18 enterraments d'incineració segurs. La resta de la troballa és considerada com material pertanyent a un altre tipus de jaciment⁴. L'excavació fou publicada per Almagro (1955), i Pons n'estudia els materials (1982 i 1984). És citada a partir de l'any 1950 per Almagro. Vegeu bibliografia general a Pons 1984, 37.

conservació: Museu d'Empúries.

2.- NECRÒPOLIS TUMULÀRIES:

Jaciment núm. 4: Vilars, els-Espolla (Alt Empordà).

Tipus: necròpoli d'incineració.

descripció: necròpolis d'incineració tumulària, les tombes estan delimitades per cercles de pedra, de 1,50 m a 2,50 m de Ø. L'urna cinerària es troba al mig del cercle. Està ubicada a un km al nord dels Vilars, llogarret d'Espolla en el camí que porta al coll de les Morelles, de fàcil comunicació amb el Pirineu. Fou trobada fortuïtament per A. Balmanya, l'any 1886. L'any 1890 l'excava Joan Avilés, que hi troba unes 200 urnes, el material de les quals ha desaparegut. Només es conserva alguns materials a les Escoles d'Espolla. És força a prop del poblat de la Verna i la pasta dels vasos és molt igual. El diari d'excavacions d'Avilés és publicat per Fita & Vilanova 1890. Fou inclosa dins el grup d'Agullana per J. Maluquer 1945-1946: 118; Palol 1958: 11 i ss. i Pons 1984: 37

conservació: Escola d'Espolla; Museu Arqueològic de Barcelona?

Jaciment núm. 5: Puig Alt-Roses (Alt Empordà).

⁴ Vegeu llocs d'habitació, al jaciment de Parrallí II.

Tipus: necròpoli d'incineració tumulària.

descripció: necròpoli amb tombes limitades per cercles de lloses verticals de pissarra. És al massís muntanyós de la serra de Roda i és dominada pels pics del Paní (700 m) i pel puig Alt (420 m). Es compon de dues àrees, distanciades un km. L'àrea meridional és situada al coll dels Sarraïns, en el lloc anomenat Rocaplana de Sant Tomàs de Paní, i l'àrea septentrional és al coll de Puig Alt. Es localitzaren uns 34 enterraments en la primera zona i 5 en la segona. Desoberta per soldats i veïns de Cadaqués, fou identificada per M. Oliva (1954) i excavada per J. Maluquer (1965) i per Toledo & Pons (1979 i 1984). Els materials han estat estudiats per Toledo & Pons (1985 i 1986). És citada des de l'anuy 1968. Vegeu bibliografia general Pons 1984 i Toledo & Pons 1986: 87-96.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona.

B.- ELS LLOCS D'HABITACIÓ:

Les principals aglomeracions humanes conegudes a la plana de l'Empordà són conegudes en una fase avançada del bronze final. Destaca el vilatge de la Fonollera, format per grups de cabanes o cases construïdes amb materials peribles i sense cap planificació urbanística. Un conjunt d'aquestes aglomeracions començaren a estendre's per tot l'Empordà, sobre petits turo-nets, vora la costa o entre aquesta i les zones aiguamollenques, i serà a partir d'aquests nuclis que començarem a percebre la idea d'una relació poble-territori que no es desfarà mai més. Les notícies arqueològiques són encara imparcials, però assenyalen una evidència no experimentada. Aquesta raresa i timidesa en l'ocupació del territori marcarà en principi una població dispersa que es perllongarà fins a principi de l'edat del ferro, on ja es coneixeran altres aglomeracions més formades com les conegudes de Parrallí-Empúries, Mas Castellar-Pontós, Illa d'en Reixac-Ullastret, i ara, Sant Martí d'Empúries (Pons 1994 i Pons & Frances 1994, en premsa).

Durant l'etapa final de l'edat del bronze, l'habitació continua identificant-se en coves, encara que aquestes es redueixin a la meitat. Serà amb els treballs de Pons (1982 i 1984) que es notificarà per primera vegada l'existència de llocs d'habitació a l'aire lliure, d'època del bronze final IIIb // Agullana I-II // Mailhac I. En aquests treballs es mencionen els jaciments de la Verna-Espolla, un hàbitat muntanyenc i amb estructures precàries; carretera Nac. II-Pontós, un hàbitat a la plana (només es coneixen dues fosses excavades en el subsòl); i Parrallí-Empúries, un hàbitat aiguamollenc. Més tard fou localitzat el jaciment Ca n'Isach II-Palau-Saverdera (1987-1988), un hàbitat de vessant, d'estructures peribles, entre el Prepirineu i la plana (resta inèdit) (fig. 2).

Jaciment núm. 6: Verna, Espolla (Alt Empordà).

Tipus: hàbitat de muntanya.

descripció: hàbitat a l'aire lliure, amb espais d'habitació limitats per pedres. Es troba al Prepirineu, vora el riu Orlina (subafluent de la Muga), en un pas accessible a la frontera francesa pel Pas de l'Esparreguera i on es troba la necròpolis dels Vilars. Descoberta per M. Oliva l'any 1972 es realitzen dues intervencions l'any 1978 i l'any 1980, portades a terme per E. Pons. El material és majoritàriament ceràmic. És citada des de l'any 1982 per E. Pons. Vegeu bibliografia a Pons 1982c i 1984, 28.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona.

Jaciment núm. 7: Parralli 2. L'Escala (Alt Empordà).

Tipus: hàbitat aiguamollenc.

descripció: hàbitat vora un aiguamoll. Fou excavat per M. Almagro l'any 1949. Al costat s'hi troba la necròpolis que porta el mateix nom. Està enclavat al vessant SO del turó de les Corts, separat aquest del turó d'Empúries. Al costat o al damunt d'aquest poblat s'instal·là la necròpolis anomenada Parralli (vegeu Parralli). L'hàbitat no presenta cap mena d'urbanització a excepció dels sòls i restes de foguera que són interpretats per Almagro com 'ustrina'. Publicat per Almagro (1950) i els materials estudiats per Pons (1982 i 1984). El material és majoritàriament ceràmic. És citat a partir de l'any 1950 per Almagro. Vegeu bibliografia general Pons 1982c i 1984, 37.

Conservació: Museu d'Empúries.

Jaciment núm. 8: carretera Nacional II, km 752. Pontós (Alt Empordà).

Tipus: hàbitat a l'aire lliure.

descripció: tipus fossa. Es troba a la zona interfluvial del Fluvià i l'Algama, a la carretera N-II al km 752 de Madrid a la Jonquera. Hi foren trobades 2 fosses amb molta ceràmica a mà, fauna, lítics i metalls. A dos kilòmetres cap al nord s'hi troba el jaciment de Mas Castellar. Es tracta del jaciment amb estil mailhacià, situat més al sud i a l'interior de la plana de l'Empordà. Oliva procedí al buidament de les fosses (1951) i els materials foren estudiats per Pons (1982 i 1984). És citada des de l'any 1968 per Oliva & Riuró. Vegeu bibliografia general Pons 1982c i 1984, 52.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona.

Jaciment núm. 9: Ca n'Isach II. Palau-saverdera (Alt Empordà).

Tipus: hàbitat a l'aire lliure.

descripció: Jaciment en superfície sense estructures aixecades. Es troba en un replà de la vessant sud-occidental de la serra de Rodes. Domina tota la plana alt-empordanesa per l'oest, i pel nord queda protegit pel rec de Cap de Terme i pel sud per un còrrec. Darrera seu la muntanya s'enlaira de sobte, protegit per la zona. Subsòl granític. Descobert l'any 1987 pel GESEART, i identificat per J. Tarrús i E. Pons l'any 1988, els quals recolliren alguns fragments ceràmics fets a mà, decorats amb la tècnica de l'acanalat, de la incisió de doble traç i impresa. Resta inèdita.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona.

C.- ELS LLOCS CAVERNÍCOLES

Als voltants de l'Empordà perdura encara l'ús de la cova, allà on els terrenys càrstics ho permeten. En el període final de l'edat del bronze, les funcions i activitats humanes a les coves són cada vegada més precàries i difícils d'interpretar. S'han de tenir en compte diversos factors, entre els

quals l'orientació, l'accés, les dimensions i els dispositius i evidències arqueològiques, determinaran si aquestes han estat utilitzades per a habitacions o enterraments. La perduració de l'ús de les coves en les fases finals de l'edat del bronze farà que hi troben materials semblants que es troben als hàbitats i necròpolis de la plana, i d'aquesta manera, tot i pensant que la població mailhaciana és del tot sedentària, no és estrany que alguns dels seus elements característics es trobin també representats en cova. En tots els casos, aquesta manifestació és precària (Pons 1994).

Valdria la pena incidir aquí que seria justament en l'estudi dels materials de les coves, on podríem trobar els punts fronterers dels principals grups regionals que s'estan originant a les comarques gironines, i que més tard seran les bases diferencials de les anomenades tribus ibèriques.

Hem afegit en el llistat de les coves un grup anomenat de "Bora Tuna" que es localitza al sud-oest del cercle mailhacià i que presenta una variant molt peculiar: la tècnica de la decoració incisa serà de triple traç i formarà només motius de tipus geomètrics (ziga-zagues, línies trencades, etc.). Les formes ceràmiques també presentaran detalls diferents. Aquest grup està representat per les coves de Bora Tuna-Llorà, de Sant Salvador, de Malvet i de Cau del Duc.

Un altre grup anomenat "grup cerdà" se situarà més a l'oest del segon cercle d'expansió del grup cultural mailhacià, i ocupa un territori força extens a banda i banda dels Pirineus, especialment a la Cerdanya (Pons 1995). Les coves que limiten aquesta zona fronterera de l'Empordà formarien part important d'aquest grup cerdà. Ens referim a les coves de Serinyà (Els Encantats, El Reclau Viver) i a la cova de les Monges (la Garrotxa)⁵ (fig. 2).

Jaciment núm. 10: Encantats, Cova del Port de la Selva. (Alt Empordà).

Tipus: cova d'habitació.

Descripció: situada a la falda del massís del Mont Bufadors (serra de Roda) fou descoberta per Alfaràs abans de 1908, i excavada l'any 1945 i 1946 per A. Panyella i J. Garriga. Planta de forma triangular de 10 m de llargària per 7 d'amplada. Possibilitats d'habitació segons Cazurro i Maluquer. Només es conserven 5 fragments ceràmics, decorats a l'estil mailhacià. Citada des de l'any 1911 per Botet i Sisi, veure bibliografia general Pons 1984, 44 i Toledo 1991, 71.

Conservació: Museu Arqueològic de Barcelona.

⁵ Es tracta d'una població pirinenca que tenia llocs de concentració importants com és el cas de Llo (Cerdanya francesa). Aquest poblat destaca amb trets característics que van reflectir en algunes modes de la cultura material, com ara la dita "decoració cerdana", una decoració sobre els recipients ceràmics, d'incisions/impressions que es va estendre per tot el Pirineu i que forma motius d'espigues, ziga-zagues... Aquesta tècnica decorativa és molt freqüent en cova, i durant el bronze final i principis de l'edat del ferro es concentra i es fa seu a tota la Cerdanya.

Jaciment núm. 11: Porta, La. El Port de la Selva. (Alt Empordà).

Tipus: cova sepulcral?

Descripció: cova situada a la falda de Mont Bufadors (Serra de Roda) i a 80 m de la cova dels Encantats. Rebé el nom de la Porta pel sistema d'entrada que tenia. Està formada per una cambra de forma triangular, de 5 m de fons i orientada a l'oest. L'entrada fou trobada tançada per blocs. Aquest fet li ha fonat una interpretació de funció sepulcral. Els materials resten perduts, i segons notes de M. Cazorro podrien trobar-se al Museu Arqueològic de Barcelona. Citada des de l'any 1911. Vegeu bibliografia general a Pons 1984, 45 i Toledo 1991, 69.

Conservació: Museu Arqueològic de Barcelona?

Jaciment núm. 12: Can Roca de Malvet. Santa Cristina d'Aro. (Baix Empordà).

Tipus: cova sepulcral.

Descripció: conjunt de cavitats plaçades en un caos granític, en el lloc anomenat Roca Malvet, ocupat avui dia per la urbanització Malvet. Dues d'aquestes cavitats foren utilitzades per a enterrament en diferents èpoques (nombre mínim d'individus, 10, d'edat adulta). Fou descobert per Enric Vicens l'any 1976, i excavat per l'equip del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. Dos fragments de ceràmica de la cavitat 2 eren decorats amb la tècnica de la incisió de triple traç. Els materials han estat estudiats (Toledo et al. 1991). És citada a partir de l'any 1984 (Pons 1984, 51). Vegeu bibliografia general a Toledo et al. 1991.

Conservació: Museu de Sant Feliu de Guíxols.

Jaciment núm. 13: Cau de les Guilles. Roses. (Alt Empordà).

Tipus: cova d'habitació?

Descripció: Situada al nord del Puig Rom, des d'on és perfectament visible. Abric en corredor i entrada estrets. Excavat per P. Palol i F. Riuoró l'any 1946 i M. Oliva l'any 1967. Toledo li atribueix una funció sepulcral? Però la planta, de forma triangular, a part de l'entrada estreta, té possibilitats d'habitació. És citada des de l'any 1952 per Oliva i al. Vegeu materials i bibliografia a Pons 1984:45 i a Toledo 1991: 75-76.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona.

Jaciment núm. 14: Bora Tuna. Sant Martí de Llàmena. Gironès.

Tipus: cova d'habitació?

Descripció: Es troba a 15 km al NO de Girona, en el llogarret de Llorà, prop del cim de la muntanya de Bora Tuna, situada a l'esquerra de la riera del Llàmena, afluent del Ter. Cavitat immensa, de forma irregular i allargada, de secció triangular i d'entrada petita (90 cm per 1,5 m d'alçària). La galeria té una amplària variable de 12 m estrenyent-se cap al fons. En diversos llocs s'hi observen esfondraments, un d'ells a 25 cm de l'entrada; hi ha una mena de cambra de forma rectangular de 4,7x1,8 m i l'alçada també varia; en el lloc més ample és d'uns 8 m. Fou excavada per M. Pallarès (1922), M. Oliva i F. Riuoró (1945) i R. M. Tobias (1960). Cavitat amb possibilitats d'habitació, per l'espai ample. Un sediment cendrós de 30 a 40 cm, confirma una activitat domèstica intensa. Els materials estan formats per nombrosos fragments de ceràmica (urnes, plats i gerres) decorades amb la tècnica de la incisió de triple traç, cordons impresos, acanalats i incisions d'espiga o espina de peix, conjuntament amb objectes metàl·lics d'ornamentació de bronze (fibules, braçalets i agulles) i de ferro (2 fibules), i també fusaïoles (aixovar o complements personals?). Els materials foren estudiats per C. Puertas 1974 i els de Girona, per E. Pons 1984. És citada des de l'any 1922. Vegeu bibliografia completa Puertas 1974 (inèdita), Pons, 1984, 43 i Toledo 1991, 169-177.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona (exc. Oliva & Riuoró i de Barcelona exc. de Pallarès i de Martín).

Jaciment núm. 15: Monges, Les. Montagut. (Garrotxa).

Tipus: cova d'habitació.

Descripció: Es troba a la vall del Llierca, afluent del Fluvià i prop de Montagut. Malgrat l'accés difícil a la cova, la zona on s'ubica és de fàcil comunicació amb la plana de l'Empordà. Cova d'origen kàrstic, amb una sola cambra que fa 27 m de llargada per 10 m

d'amplada màxima i 14 d'alçada. Es tracta d'una cavitat de secció triangular, que finalitza en una volta suau. Entrada orientada a l'Oest. Descoberta per R. Sala l'any 1974, fou objecte d'una intervenció arqueològica pel CIAG, l'any 1974, sense resultats definitoris. Els materials foren estudiats per A. Toledo (1982 i 1991). D'entre els materials típics de la zona, destaquen dos fragments decorats amb la tècnica de la incisió de doble traç. És citada des de l'any 1976. Vegeu bibliografia Toledo 1982 i Toledo 1991, 204.

Conservació: Museu Arqueològic de Girona.

Jaciment núm. 16: Reclau Viver. Serinyà (Pla de l'Estany).

Tipus: cova d'habitació? i sepulcral.

Descripció: situada a la part alta de la cornisa travertínica del paratge anomenat del Reclau Viver. És la primera cova començant cap al nord, sobre un desnivell abrupte de 10 m d'alçada i que forma un planell de 300 m de llarg per 60 d'ample. Està formada per una cambra gran de 6x4 m la qual es comunica per un corredor d'uns 11 m de llargada per 4 d'amplada per una petita boca de 2x1'5 m. La cambra gran es comunica amb l'exterior per una obertura d'uns 3 m, d'amplada per 2 m d'alçada. És una cova propensa a l'habitació i va ésser utilitzada també com a lloc sepulcral i col·lectiu. Fou excavada per Corominas 1944-1948. Els materials foren estudiats per J. Tarrús (1978 i 1986). Citada des de l'any 1945. Vegeu bibliografia general Tarrús 1978 i 1986, Pons 1984 i Toledo 1991, 294-298.

Conservació: Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

Jaciment núm. 17: Cau del Duc. Torroella de Montgrí. (Baix Empordà).

Tipus: cova de funció desconeguda.

Descripció: cavitat que es troba a la muntanya d'Ullà, la qual forma part del complex calcari del Montgrí. Està formada per una avantsala i una cambra. La boca d'entrada és de 4 m d'amplada, i a l'interior és de 3 a 4 m d'alçada i s'estreny fins a reduir-se. Les dimensions reduïdes fan difícil l'habitació. Descoberta per Pericot & Pallarès 1922 i excavada pel CEM (1975-1976) i E. Carbonell (1977-1978). Citada des de l'any 1921-1926. Vegeu bibliografia general Pons 1984, 44 i Toledo 1991, 143-144.

Conservació: Museu del Montgrí i Baix Ter, i museu arqueològic de Barcelona i de Girona.

Jaciment núm. 18: Els Encantats. Serinyà (Pla de l'Estany).

Tipus: cova d'enterrament?

Descripció: cova situada a pocs metres del cim de la Margenera, a uns 60 m sobre el riu Ser. L'entrada principal s'obre al cingle i fa 1,60 m, la qual ens porta a una cambra ampla (A) de sostre elevat. Cap al fons i a la dreta s'estén una altra cambra més baixa (B), i a l'esquerra es troba el forat que comunica amb l'entrada d'1 m de dm. De dimensions reduïdes i poc planera. En tots els nivells a penes diferenciats, s'han trobat restes humanes. Això i les dimensions reduïdes de la cova l'exclouen d'una funció habitacional. És considerada com un lloc sepulcral per Maluquer. Fou descoberta per P. Alsius (1894) i excavada per Bosoms (1909), J. Corominas (1931) i Pericot & J. Maluquer (1943-1944). Alguns fragments són decorats amb la tècnica de la incisió doble format motius de meandres, així com d'espigues, espines de peix, cordons impresos, acanalats, etc. S'han trobat dues sagetes de bronze. És citada des de l'any 1894. Vegeu bibliografia general Tarrús 1978, Pons 1984, 47 i Toledo 1991.

Conservació: M.A. de Girona (Col·lecció Bosoms), de Barcelona (exc. Pericot & Maluquer) i de Banyoles, la resta.

Jaciment núm. 19: Sant Salvador. Santa Coloma de Farners. (la Selva).

Tipus: cova de funció desconeguda.

Descripció: conjunt cavernícola situat en el paratge anomenat ermita de Sant Salvador, prop del camí de Santa Coloma de Farners a Arbúcies i a un km de la ciutat de Santa Coloma. Les cavitats es troben en un conjunt caòtic, de blocs granítics, avui dia desapareguts per l'explotació de la pedra. Fou descobert per N. Sanchiz (1978). En cap cas, s'assenyala la troballa d'ossos humans, i l'habitació hi és difícil. Els materials ceràmics s'identifiquen amb

els trobats a Bora Tuna. És citada a partir de l'any 1984 per Pons, 51. Vegeu bibliografia a Pons et al. 1985, 59-70 i Toledo 1991, 240-241.

Conservació: Museu de Sant Feliu de Guíxols.

CONSIDERACIONS A TENIR EN COMPTE:

Per definir un grup cultural és absolutament indispensable de posar en evidència elements i objectes culturals que li siguin propis i que permetin de caracteritzar-lo. Al cantó d'objectes que poden existir en altres grups afins i no tan afins del mateix període, ha d'haver-hi altres objectes que no apareguin en cap altre grup.

L'Empordà es troba en un límit fronterer del grup epònim (Mailhac) a una distància relativament important perquè formi part del territori mailhacià, però també restaria menys controlat. Molts elements de la cultura material així com algunes modalitats funeràries són semblants a les del Rosselló (la regió veïna més pròxima) i no tan semblants a les del Llenguadoc (Janin 1994); però en cadascú d'aquests elements, hi trobarem peculiaritats morfològiques, així com també formes ceràmiques i metàl·liques d'origen natiu (fig. 4).

Efectivament, la decoració de motius incisos serà extremadament esquematitzada, fins a l'abstracció (fig. 5) i en molts casos ni tan sols es presenta aquesta decoració (Rosselló); una majoria important de les tapadores troncocòniques estaran provistes de nansa; l'urna en forma d'essa, de vora exvasada i decorada amb un cordó imprès a la inflexió vora/cos (la forma 13b) que és pròpia de Catalunya, trobarà en forta freqüència a la nec. d'Agullana, i també al Rosselló, mentre que a la zona epònima és una forma poc corrent (fig. 4).

El nombre de recipients en una tomba així com l'aixovar metàl·lic resultarà ser força més pobre que en les tombes de l'Aude, encara que en aquest últim cas respongui a objectes molt semblants (braçalets, anelles, anells, pinces de depilar, agulles de cap enrotllat, de cap d'anella, de cap de rodeta, navalles d'afaitar, etc.)

L'esforç de recopilar un conjunt de jaciments de l'Empordà que contenen indicis d'haver estat relacionats amb el grup cultural mailhacià ha servit per remarcar que la població empordanesa de final de l'edat del bronze, tot hi trobar-se en contacte amb aquest grup, s'ha distanciat d'ell i ha originat un altre grup que esdevindrà independent a l'etapa posterior, molt

més organitzat i estructurat. La utilitat de les coves esdevindrà quasi nul·la, les formes ceràmiques seran completament diferents, apareixen objectes de bronze de formes desconegudes (sivelles, fíbules) i ens trobem davant importacions d'orígens varis, conjuntament amb la presència de ceràmiques fetes al torn (sobretot àmfores) i objectes d'un metall nou, el ferro (ganivets, anelles, fíbules, etc.). I és que no hem d'oblidar que l'Empordà es troba situat en una zona ístmica pirinenca, zona intermèdia de pas i també d'obstacles; per això no serà estrany que alterni al llarg de la història amb un grup o un altre segons els interessos i conveniències que li donaran l'aspecte cultural peculiar que l'ha diferenciat de la resta de Catalunya, sobretot en el període de transició de l'edat del bronze a la del ferro (entre 1100-550 a.n.e.).

BIBLIOGRAFIA:

- ALCALDE, G., MOLIST, M. & TOLEDO, A. (1994): *Procés d'ocupació de la Bauma del Serrat del Pont (la Garrotxa) a partir del 1450 A.C.* Publicacions eventuals d'Arqueologia de la Garrotxa 1. Olot 1994.
- ALMAGRO BASCH, M. (1995): "Las necrópolis de Ampurias". Vol. núm. II, *Monografías Ampuritanas*. núm. III. Barcelona. 400 p.
- ALMAGRO-GORBEA, M. (1990): Los intercambios culturales entre Aragón y el litoral mediterráneo durante el Bronce Final. Aragón/Litoral Mediterráneo. "Intercambios culturales durante la Prehistoria. Homenaje a Juan Maluquer de Motes". Zaragoza 1990, p. 357-381.
- BAILLS, H. (1977): *La nécropole à Serralongue, contribution à l'étude de la civilisation des Champs d'Urnes en Catalogne*. École des Hautes Études en Sciences Sociales. Mémoire de Diplôme. Tolosa.
- BLOT, J. (1989): Les rites d'incineration en Pays Basque durant la protohistoire. "Munibe" 3-4, Sant Sebastià 1979, p. 219-236.
- BOCQUENET et al. (1993): *Le Champ d'Urnes de Céret (Pyrénées-Orientales), Céret. Groupe de préhistoire du Vallespir et des Aspres*, 1993, 16 p.
- BOSCH GIMPERA, P., Dos vasos de la primera edat del ferro a Argenton. La ceràmica de Hallstatt a Catalunya, "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans". Any V. Part II. Barcelona 1913-1914, p. 816-819.

- BOSCH GIMPERA, P. (1915-1920): L'estat actual de la sistematització del coneixement de la primera edat del ferro a Catalunya. "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" VI. Barcelona 1915-1920. p. 586-589.
- BOTET i SISÓ, J. (1911): *Província de Girona. Geografia General de Catalunya*, dir. Francesc Carreras. Candi. Barcelona.
- CAMPMAJÓ, P. (1986): Le Bronze Final I sur le site de Llo, "6è col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà" 1984, Puigcerdà, p. 47-57.
- CAZURRO, M. (1908): Las cuevas de Serinyà y otras estaciones prehistóricas del NE de Catalunya. "A.I.E.C.". Vol. II, Barcelona, p. 79-82.
- CLAUSTRE, F. i RANCOULE, G. (1996): Les nécropoles sur terrasses de galets: couvertures et signalisations. "DAM" 17. 1994, p. 55-58.
- DEDET, B. i P.Y., M. (1985): *L'occupation des rivages de l'étang de Mauguio (Hérault) au Bronze Final et au Premier Age du Fer*. A.R.A.L.O. núm. 11, 12 i 13. Caveirac, 1985.
- DEDET, B. (1990): Le Bronze Final III en Languedoc oriental et dans les Grands Causses: était de la question. "Autour de Jean Arnal", GUI-LAINE et GUTHERZ ed. Montpellier 1990, p. 409-427.
- FITA, F. i VILANOVA, J. (1890): Espolla y Colera. Antigüedades protohistóricas e históricas de aquella región pirenaica en la provincia de Gerona. "Boletín de la Real Academia de la Historia" 17, 1890, p. 136-152.
- GALLART J. i JUNYENT, E. (1989)": *Un nou tall estratigràfic a la Pedrera, Vallfogona de Balaguer. Termens, La Noguera, Lleida*. Quaderns del departament de Geografia i Història de l'Estudi General de Lleida.
- GARMY, P. (1981): *Les habitats de l'Age du Bronze Final IIIb de Vaunage (Gard) dans leur contexte du Languedoc Oriental*. Mémoire de thèse de doctorat de IIIème cycle. (mecanografiada). París, 1981.
- GASCÓ, J. (1988): L'Age du Bronze Final en Languedoc occidental. État de la question. Actes du colloque de Nemours 1986. "Le groupe Rhin-Suisse-France orientale et la notion de civilisation des Champs d'Urnes". Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ille-de-France núm. 1 1988, p. 465-479.
- GASCÓ, J. (1990): La chronologie de l'âge du Fer en France méditerranéenne et en Catalogne. "Autour de Jean Arnal" GUILAINE & GUTHERZ dir. Montpellier 1990, p. 385-403.

- GÓMEZ de SOTO, J. (1990): Pictogrammes, figurations anthropomorphes et zoomorphes sur les céramiques de la fin de l'âge du bronze, une révision. Les représentations humaines du Néolithique à l'Âge du Fer. "115 Cong. Nat. Soc. sav.", Avinyó 1990, Pré et Protohistorique, p. 149-162.
- GUILAINE, J., (1972): *L'Âge du Bronze en Languedoc Occidental, Roussillon, Ariège*. Mémoires de la Société Préhistorique Française 9. Paris 1972.
- GUILAINE, J. (1976-1978): Problèmes du Bronze Final et du Premier Âge du Fer en Languedoc Occidental et Pyrénées de l'Est. "2n Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà" 1976-1978, p.
- HERNÁNDEZ, G., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J., PONS, E. i RAFEL, N. (1993): Los ritos funerarios en las necrópolis protohistóricas de incineración del nordeste de la Península Ibérica a partir de la estructura externa de las tumbas. "Les sepultures protohistòriques dans le Midi de la France (table ronde)", novembre 1993, Lattes.
- HERNÁNDEZ, G., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J., PONS, E. i RAFEL, N. (en premsa) "Rites funéraires et types de tombes dans les nécropoles à incineration du nord-est de la péninsule ibérique (en premsa). DAM 18.
- JANIN, T. (1994): La culture Mailhac I en France meridionale: Essai de definition et extension geographique d'après l'étude des nécropoles du Languedoc occidental. Première approche. "XXIVème Congrès Préhistorique de France. Les civilisations méditerranéennes". Pré-actes. Carcassona, 26-30. Setembre 1994, p. 103-104.
- JANIN, T. (1992): L'évolution du Bronze final IIIB et la transition Bronze-fer en Languedoc occidental, d'après la culture matérielle des nécropoles. "Documents d'Archéologie Méridionale" 15, 1992. p. 243-259.
- JANIN, T. (1994): Les pratiques funéraires à la fin de l'Âge du Bronze (IX-VIIIème s. av. n.è.) en Bas Languedoc audois: premiers résultats et nouvelles perspectives. "Actes du Colloque international de Puigcerdà". Homenatge a J. GUILAINE. Puigcerdà 1994. p.
- JANIN, T. TAFFANEL, O, J. (1994): Systèmes de couverture et dispositifs de signalisation reconnus dans la nécropole du Moulin à Mailhac (Aude). "DAM", 17, 1994, p. 39-46.
- JUNYENT, E. (1992): Els orígens del ferro a Catalunya. "Revista d'Arqueologia de Ponent". núm. 2. Lleida 1992, p. 21-35.

- LÓPEZ, J.B. i PONS, E. (1995): Les necròpolis d'incineració tumulària de la zona pirinenca. "Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària". BERTRAN PETIT & VIVES ed. Andorra 1995, p. 107-126.
- LOUIS, M.; TAFFANEL, O. i J. (1955): *Le Premier Age du Fer Languedocien. 1ère. partie: Les Habitats*. Collection de Monographies Préhistoriques et Archéologique. Institut International d'Études Ligures Bordighera-Montpellier, 1955.
- LOUIS, M.; TAFFANEL, O, J. (1958): *Le Premier Age du Fer Languedocien. 2ème. partie: Les nécropoles à incinération*. Collection de Monographies Préhistoriques et Archéologiques. Institut International d'Études Ligures. Bordighera-Montpellier, 1958.
- MALUQUER, J. (1945-1946): Las culturas hallstáticas en Catalunya. "Ampurias" VII-VIII, Barcelona 1945-1946, p. 115-184.
- MARTZLUFF, M. (1991): Nouvelle element pour l'étude de la Protohistoire dans les Pyrenees Nord-catalanes: le mobilier Bronze Final de la parcelle 411, à Vilanova de Raho (P-O), 1991.
- MAYA, J.L. (1990): Calcolítico y Edad del Bronce Final en Cataluña, Aragón/Litoral Mediterráneo. "Intercambios culturales durante la Prehistoria. Homenaje a Juan Maluquer de Motes" 1990, p. 263-298.
- MAYA, J.L. (1990): ¿Bronce final o primera edad del hierro? La problemática en el marco de la depresión prelitoral, "Limes, revista d'arqueologia", núm. 0, Cerdanyola, p. 31-43.
- MAYA, J.L. (1992): Aprovechamiento del medio y paleoeconomía durante las etapas metalúrgicas del nordeste peninsular. "Elefantes, ciervos y ovicaprinos: economía y aprovechamiento del medio en la prehistoria de España y Portugal". Univ. de Cantabria. Santander, p. 275-314.
- MENDOZA, A. (1989): À propos de quelques mailhaciens de Camp Redon 1, Lansargues (Hérault). "Hommages à Henri Prades", 1989, p. 93-95.
- OLIVA, M. i RIURÓ, F. (1968): "Nuevos hallazgos en la necrópolis hallstática de Anglés (Gerona)". *Pyrenae* 4, Barcelona, p. 67-99.
- PONS, E., MAYA, J.L. i BUXÓ, R. (en premsa): El hàbitat y las estructuras domésticas durante el Bronce Final en Cataluña" Col·loque International Arles" 1989 (en premsa).

- PALOL, P. de. (1958): *La necrópolis hallstättica de Agullana (Gerona)*. B.P.H. vol. 1. Madrid 1958.
- PAUTREAU, J.P. (1985): Une influence des religions méditerranéenes? Anthropomorphes, zoomorphes et pictogrammes dans la moitié sud de la France au 8ème s.av.J.C. "Archeology and fertility cult in the ancient mediterranean". Malta 1985, p. 105-354.
- PONS i BRUN, E. (1976): Introducció al ritu de la incineració a la plana de l'Empordà. "Treballs d'Història". 1. Girona 1976. p. 1-34.
- PONS i BRUN, E. (1978): Un grup diferenciat de Camps d'Urnes a l'Empordà i comarques veïnes". 2n. Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà 1976-1978, p. 57-68.
- PONS i BRUN, E. (1981): La població pre-emporitana. Dossier "Emporion, la ciutat grega d'Empúries". *L'Avenç*, núm. 38. Barcelona, 1981. P. 27-29.
- PONS i BRUN, E. (1982a): Una necrópolis tumulària: Rocaplana de Sant Tomàs. Puig Alt (Roses). "Revista de Girona". núm. 99. Diputació de Girona. Girona, 1982. p. 137-142.
- PONS i BRUN, E. (1982b): Les necrópolis d'incineració en el període entremig de l'Edat del Bronze a la del Ferro, a la regió de Girona. "Cypsela". núm. 4. Centre d'Investigacions Arqueològiques. Girona, 1982, p. 91-101.
- PONS i BRUN, E. (1982c): La població mailhaciana establerta a l'Empordà. Noves aportacions. "Col·loqui de Puigcerdà", núm. 4. CYMYS Barcelona, 1982. p. 181-194.
- PONS i BRUN, E. (1984): *L'Empordà. De l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro (1100-600 a.C.)*. "Sèrie Monogràfica" 4. C.I.A.G. Girona 1984, esp. p. 2-94 i 167-182.
- PONS i BRUN, E. (1996): El ritual funerari de la incineració: Concepte i significació. Una aplicació a l'Empordà. "Cota zero" 2. Vic 1986. p. 25-31.
- PONS i BRUN, E. (1994): L'hàbitat a Catalunya durant el primer mil·lenni a.C. Els precedents de l'habitació consolidada. "Cota Zero" 10, p.
- PONS i BRUN, E. (1995): Les relacions atlàntico-mediterrànies per la via dels Pirineus durant els inicis de l'edat del ferro. "X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà", Puigcerdà 1995, 415-422.
- PONS, E. i FRANCES, J. et alii. (en premsa): L'habitat et les ressources ali-

- mentaires du Bronze Final et de la Première Age du Fer à la Catalogne méditerranéenne. Carcassona-en premsa.
- PONS i BRUN, E. i MAYA, J.L. (1986): L'Age du Bronze Final en Catalogne. Actes du Colloque de Nemours 1986. "Mémoires du Musée de Préhistoire d'Île-de-France" I, p. 545-557.
- PONS i BRUN, E. & PAUTREAU, J.P. (1994): La nécropole d'Anglès (la Selva, Girona, Espagne) et les relations atlantique-méditerranée à travers les Pyrénées, au début de l'âge du Fer. "Actes du XVIe colloque de l'AFEAF", Agen 1992. Aquitània 12, 1994.
- PONS, E. i VILA, M. del V. (1985).
- PUERTAS, C. (1974): *El material hallstático de la cueva de la Bora Tuna de Llorà (Gerona)*. Tesi de llicenciatura (inèdita). Madrid.
- PY, M. (1972): *Les oppida de Vaunage (Gard.) (Fouilles 1958-1968)*. Tesi de 3 cicle. Montpeller 1972 (mecnografiada).
- ROVIRA, J. i SANTMARTÍ-GRECO, J. (1983): Els orígens de l'Empúries precolonial i colonial, "Informació Arqueològica", 40, 1983, p. 95-110.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1985): *Los campos de urnas del NE de la Península Ibérica*. Tesi doctoral. Complutense de Madrid. 1985. 2t.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1995): El poblamiento del primer milenio a.C. en los Pirineos. "Muntanyes i Població". El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària.
- BERTRANPETIT & VIVES ed. Andorra 1995, p. 85-106.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1992): Comercio protohistórico e innovación tecnológica: la difusión de la metalurgia del hierro y el torno de alfarero en el NE de Iberia. "Gala" 2, p. 103-116.
- TARRÚS, J. (1978): *Els nivells ceràmics de les coves de Serinyà*. Memòria de llicenciatura (inèdita). Barcelona.
- TARRÚS, J. (1979): *la cova Mariver. Estudi tipològic dels seus materials: Epicardial, Montboló i BRonze*. "monografies del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles" 1979.
- TOLEDO i MUR, A. (1980): *La Cova de les Monges. Un hàbitat de l'Edat del Bronze. Sadernes-Alta Garrotxa*, Tesi de Llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, 1980. Inèdita.
- TOLEDO i MUR, A. (1982): La cova de les Monges. Un hàbitacle de l'edat del Bronze. Cypsela IV. Girona, p. 69-89.
- TOLEDO i MUR, A. (1991 inèdit): *La utilització de les coves des del*

- Calcolític fins al Bronze Final al N.E. de Catalunya (2200-650 a.C.)*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 1990.
- TOLEDO, A. i PONS, E. (1982): Estat de la qüestió de l'edat del bronze a les comarques de la Garrotxa i del Ripollès. "AUSA" X, Vic 1982, p. 165-186.
- TOLEDO, A. i PONS i BRUN, E. (1985): La necròpolis de Puig Alt-Roses. Un jaciment arqueològic a punt de desaparèixer. "Revista de Girona", núm. 111. Diputació de Girona. Girona, 1985. p. 59-66.
- TOLEDO, A. i PONS i BRUN, E. (1986): Avenç sobre el conjunt d'enterraments trobats a Puig Alt. Roses. Alt Empordà "Col·loqui de Puigcerdà", núm. 6. Puigcerdà, 1986. p. 87-96.

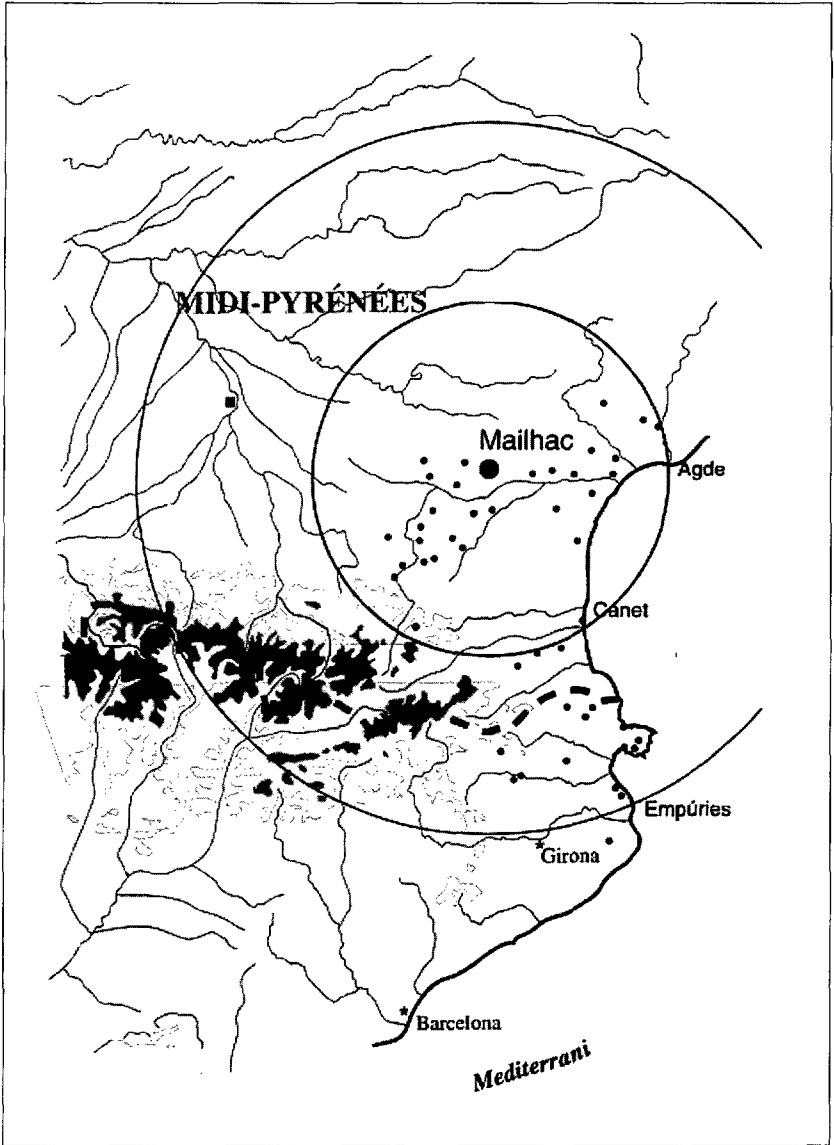

fig. 1- Mapa esquemàtic que mostra el focus de control de la població mailhaciana i la seva expansió. L'Empordà es troba en l'extrem meridional del segon cercle i distanciat del centre epònim. A partir d'aquestes dades, Empúries comença a tenir una importància comercial.

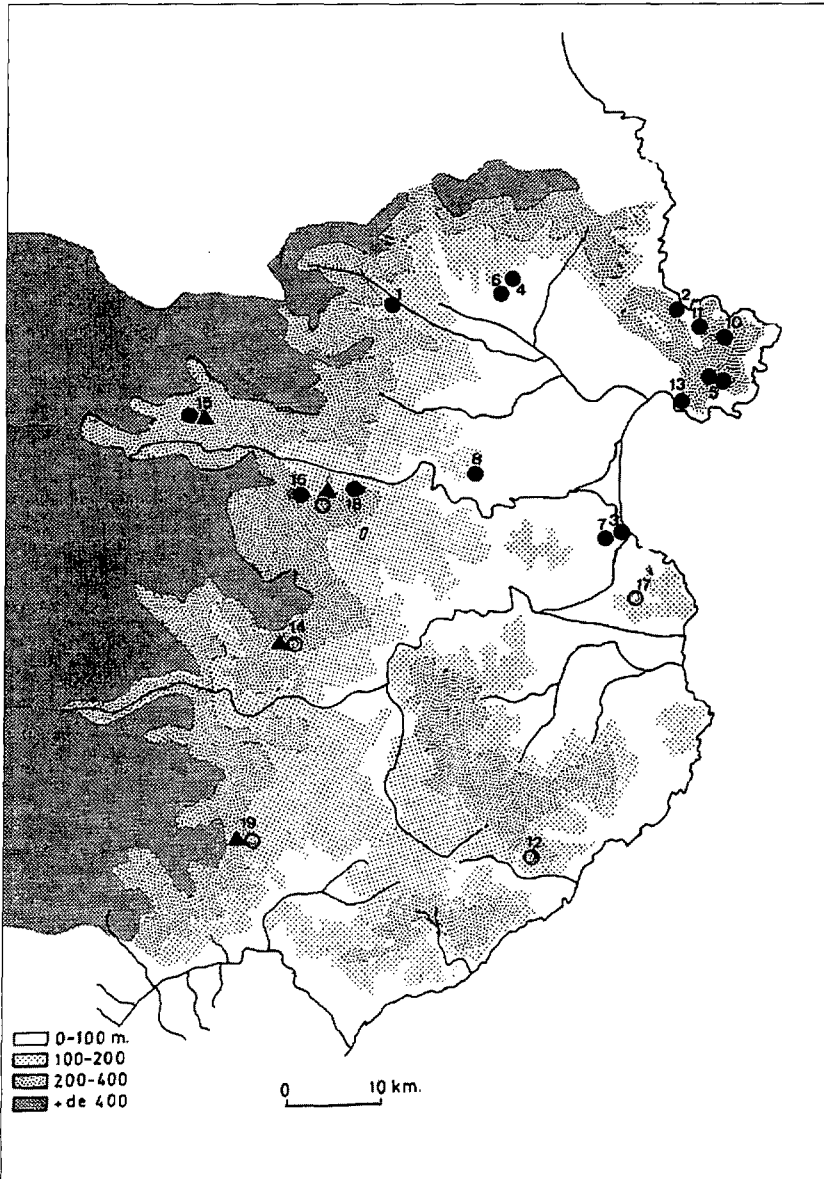

Fig. 2— Mapa de Girona amb la situació dels jaciments esmentats. Cercle negre, grup d'Agullana; cercle blanc, grup de Bora Tuna i triangle, grup cerdà.

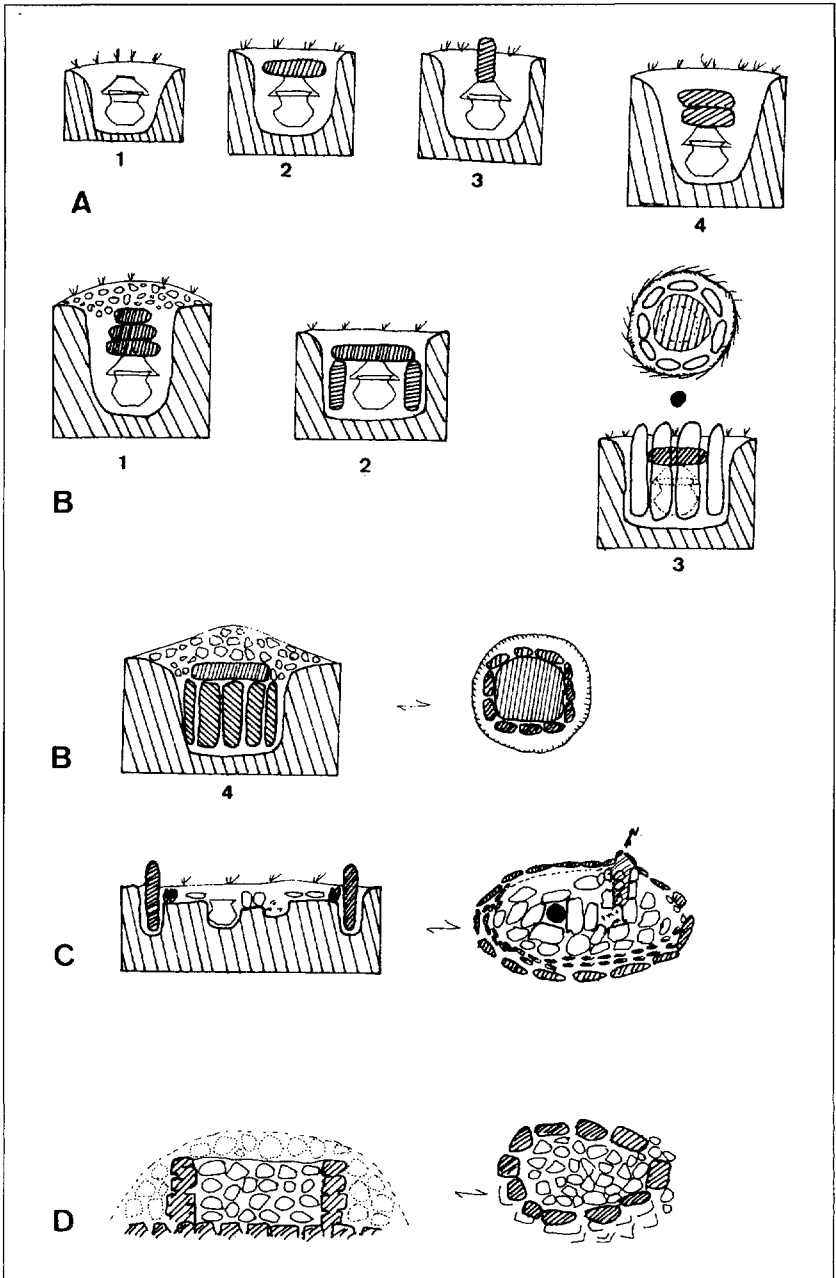

Fig. 3— Tipologia de les diferents estructures i cobertures funeràries localitzades a l'Empordà.
 A: tombes en fossa senzilla; B: cista o caixa funerària; C i D: estructures tumulàries.

L'ÚLTIMA ETAPA DE L'EDAT DEL BRONZE A L'EMPORDÀ (850-700 A. C.): UNA RELACIÓ ...

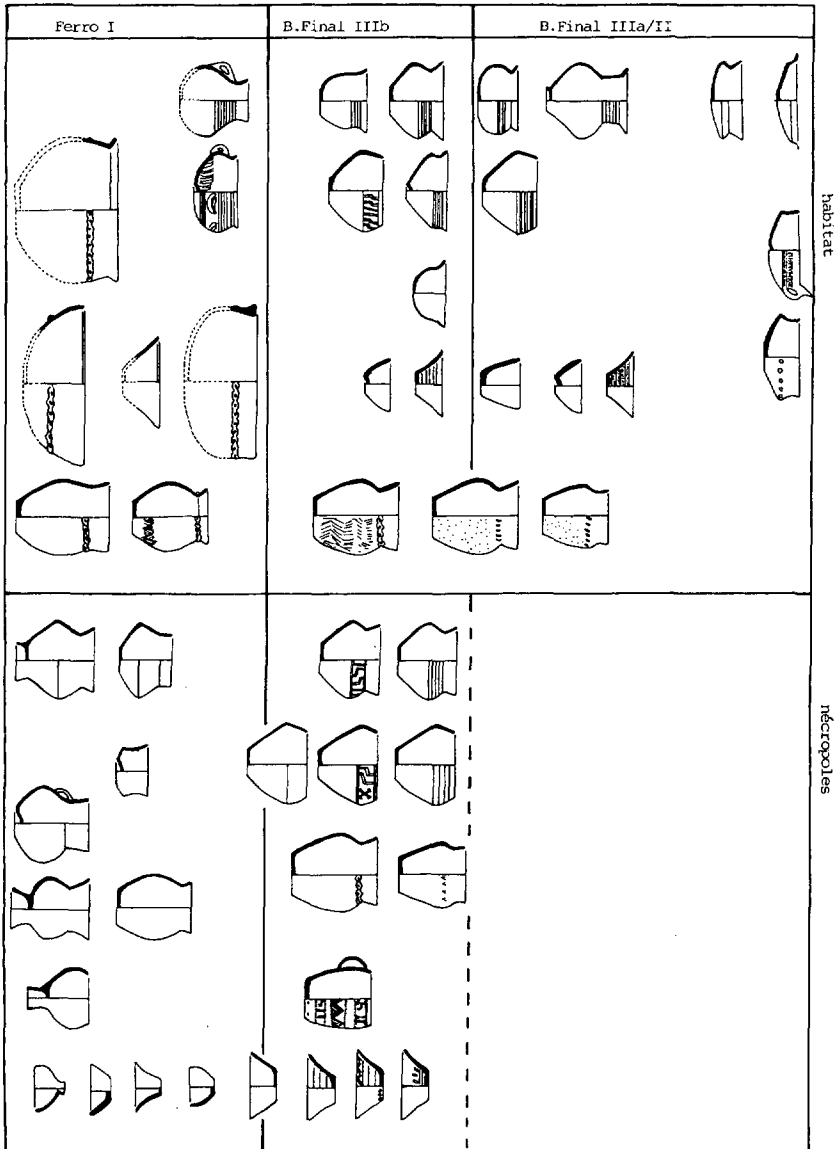

Fig. 4- Tipologia de formes ceràmiques de l'Empordà. En ella s'observa com en la fase mallhaciana (Br. Final IIIb) les ceràmiques hd'hàbitat i de necròpolis són les mateixes, i en canvi hi ha una autèntica transformació de formes en el període posterior.

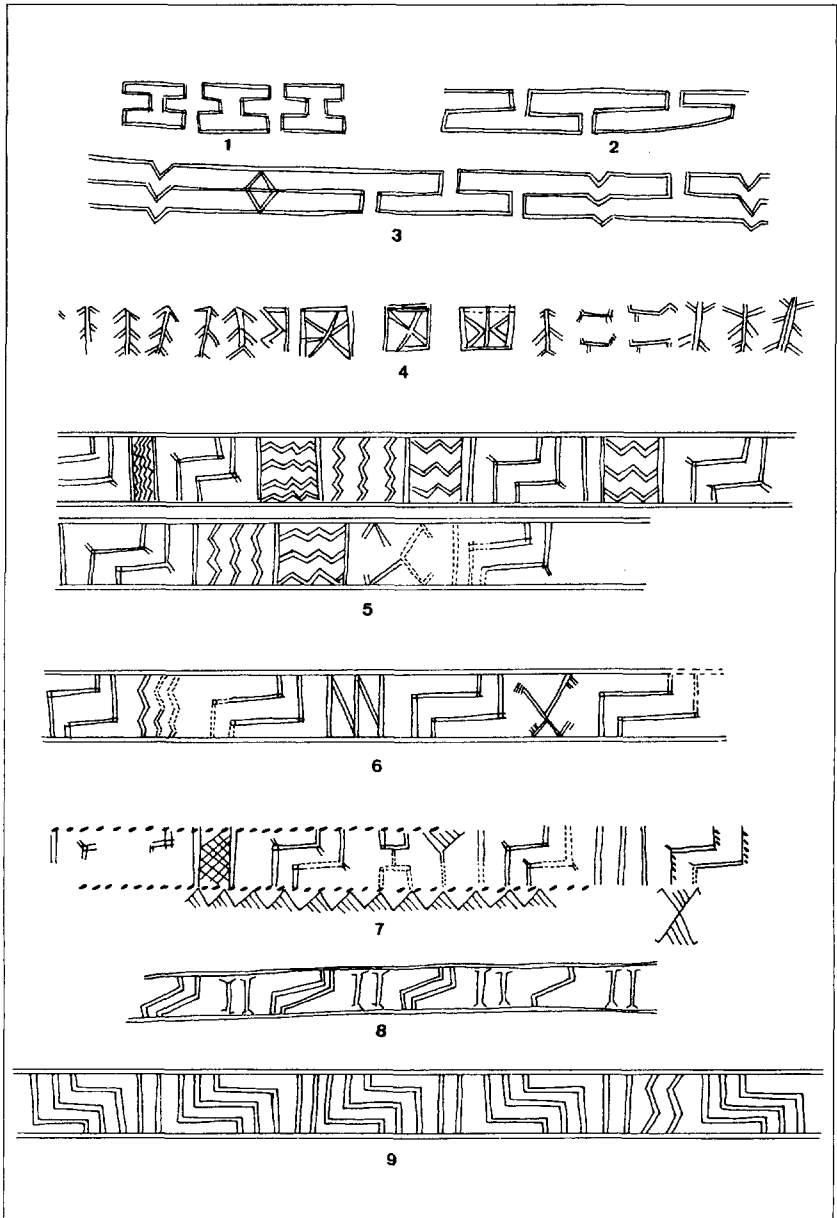

Fig 5- Detalls de la decoració incisa doble i dels motius pictogràfics de diverses urnes. 1, 2 i 3 apareguts a la necròpolis de Millàs-Rosselló; 4 a las Fados (Aude) i 5, 6, 7, 8 i 9 a la necròpolis d'Agullana (tombes 150, 122, 142, 189 i 14 respectivament).